

MAG JELLEGŰ ÉS KONTEXTUÁLIS SZÉMÁK A KRÚDY-REGÉNYEK BEN

1. A szó jelentése: szótári és kontextuális jelentés

Ha jelentésről beszélünk, általában a szó jelentésére gondolunk, mert a nyelvi közlés mondatokban valósul meg, a mondatot pedig hagyományosan szavakra bontjuk. A szó jelentése közvetlenül nem figyelhető meg, de nem is hozzáférhető. Ha egy szót használunk, a jelentéséhez igazodunk. Így a jelentés mint a szó alkalmazásának szabálya jut kifejezésre. A jelentésnek ezt a meghatározását találjuk meg a jelentéstan foglalkozó munkák leg többjében. Károly Sándor azonban a fenti meghatározást nem tartja kielégítőnek; szerinte a jelentés sokrétű vonatkozást fejez ki, több szabálya, funkciója van, s ha általában beszélünk a szabályról, nem tudjuk, melyikről van szó. Ezért a jelentésnek egy pontosabb meghatározását adja, amely szerint a jelentés előírja a jel vonatkozását a valóság részletéhez, a valóság vonatkozását a jelek használóihoz és a beszédszituációhoz. De a jelentés határozza meg azt is, hogy a jel milyen más jelekhez kapcsolódhat.¹

A szó jelentésének kérdése igen problematikus, éppen ezért különböző vélemények alakultak ki vele kapcsolatban. A vélemények különbözősége abból adódik, hogy másként ítélik meg a szó jelentését. Az autonomisták szerint a szó jelentése független a kontextustól, a kontextualisták szerint viszont a szónak csak a szövegben van jelentése. Ez mégsem jelenti azt, hogy néhány kontextualista nem ismeri el a szónak bizonyos állandó jelentését. Antal László Slama-Cazacut idézi,² aki szerint a szó-tárban álló szó absztrakt séma, amely a kontextusban telik meg tartalommal. „Minden szóban úgy, ahogy a nyelvben él, van valami, ami egy bizonyos állandóságot ad neki, s ami megakadályozza önkényes alkalmazását. Ez a hagyományos mag vagy alapjelentés, amely a társadalmi ta-

¹ Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. 43. old.

² Antal László: A jelentés világa. Magvető, Bp. 1978.

pasztalet keretei között alakult ki, és számtalan olyan korábbi asszociációs kapcsolaton alapszik, mely kapcsolatok az egyes személyek tapasztalatait teszik ki: ez a szó magja, ami tartalmazza azt az általános fogalmat, amelyre a szót alkalmazni lehet.”³

A szerző egyfelől alapjelentésről beszél, mely absztrakt séma, másfelől kontextuális jelentésről. A kontextus a szó alapjelentését individualizálja, konkretizálja, tehát kiegészíti és gazdagítja.

Wittgenstein is a kontextus szerepét hangsúlyozza, szerinte a szó a mondatban funkcionál, a mondat az a keret, amelyben a hagyományosan a szavaknak tulajdonított jelrelációk (denotáció és jelentés) vizsgálhatók.⁴

J. Kristeva szövegméletében a szöveget mint a jelentés keletkezésének a helyét vizsgálja.⁵

A jel jelentése, mint láttuk, nem választható el kontextusbeli szerepétől. A jelentés tehát környezethez kötött. A mondatban az egyedi jelentések egymásra vonatkoznak, ugyanis a szövegben nyelvi jelek sorozata jelenik meg. Értelmes közlés csak jelkapcsolatokból lesz, amelyek az előírt kötöttségeknek megfelelnek. Igen ritka eset, hogy elszigetelt szójelentésekkel állunk szemben. „Az egyedi jelentések egymás felé fordítják fedésbe hozható fogalmi jegyeiket.”⁶ Károly Sándor szerint azt is mondhatjuk, hogy a jelnek nincs külön szótári és külön kontextuális jelentése: „a szótári jelentés a kontextus alapján áll elő, beleértve kontextusbeli kötöttségeit. A jelentésbeli újítás vagy az újításra alkalmas kontextus viszont aktuálisan vagy potenciálisan új, szótári jelentést eredményez...”⁷ A szó új jelentése tehát a kontextusban alakulhat ki. A kontextus olyan feltételeket biztosít, hogy egyes jelentéselemek elhomályosodnak, el is tűnhetnek, mások előtérbe kerülhetnek.

A szövegben jelkapcsolatok szerepelnek, ennek következményeiről M. Bahtyin így ír: „A szó azonban nem mindig egyformán szembesül tárgyával: a szó és a beszélő személyisége között az ugyanarra a témára vonatkozó másfajta, tőle idegen szavak rugalmas, gyakran alig áthatolható közege terpeszkedik. És a szó stilisztikai szempontból éppen azáltal nyerheti el individuális arculatát, hogy élénk kölcsönhatásba kerül ezzel

³ Antal László: i.m. 88. old.

⁴ Kelemen János: Szöveg és jelentés. ÁNyT XI. 183. old.

⁵ *uo.* 185. old.

⁶ Szende Tamás: A szó válsága. Gondolat, Bp. 1979.

⁷ Károly Sándor: i.m. 181. old.

a sajátos közeggel... A szó a tárgyhoz vezető útjának minden állomásán, bármilyen irányba indul is, másik, idegen szóba ütközik, amellyel szűkszerűen élő, feszült kölcsönviszonyba lép.”⁸

A szó tőle idegen szavak dialogikus közegébe hatol, bonyolult kapcsolatok szövédékeibe fonódik, ezzel fut tovább, „mindez lényegesen átalakítja a szót, nyomot hagyhat összes jelentésrétegén, árnyaltabbá teheti kifejezőerejét, befolyásolhatja egész stílári arculatát”.⁹ A szó aktuális jelentése csak úgy érthető meg, ha figyelembe vesszük azt a nyelvi háttérrel, amelybe a szó ágyazódik, és az ugyanarra a témára vonatkozó idegen szavak háttérét.

2. A jelentés tagolása

A szövegek létrehozásához jelentéselemek szolgálnak alapul. Szende Tamás idézett munkájában azt fejtegeti, hogy a jelentéselemekben egységnyi jelentés rejlik. Az elemi jelentések a szövegben bizonyos szervezettséggel vannak jelen, vagyis a szövegbeli jelentések szervezettsége feltételezi az elemekben rejlő egységnyi jelentést, de ugyanakkor a sorozatösszefüggést is a jelentések egymásutánjában. A jelentés tartalmaz valamit, ami független a szövegösszefüggéstől, és egy másik részt, amely a szövegtől függően módosul, és teljessé teszi az előbbi állandó összetevőit. Szende Tamás Leechet idézi, aki a beszédben/szövegben élő szót a denotáció és a konnotáció egységeként határozza meg. A denotáció leírható a logika osztálykategóriáinak felhasználásával. Ezek olyan meghatározó jegyek, melyekkel minden beszédhelyzetben előforduló szó rendelkezik, de amelyek nem elégségesek a kifejezéshez: a konnotáció az a meghatározó, mely a denotatív jelentéssel együtt jár.

Eljutottunk tehát addig, hogy a szó jelentések foglalata. Az eddig idézett szerzők jelentéselemekről, jelentésegységekről beszélnek, amelyeknek egyik része állandó, másik részük a szövegben megváltozik: el is tűnhetnek, előtérbe is kerülhetnek. Ennél többet a jelentések összetevőiről az említett munkákból nem tudunk meg, az utalásokból azonban világossá vált, hogy a jelentés felbontható, tagolható. A jelentések tagolásával a komponenciális jellegű szemantikák foglalkoznak.

⁸ M. M. Bahtyin: A szó esztétikája. Gondolat, Bp. 1976. 189. old.

⁹ M. M. Bahtyin: i.m. 190. old.

A Fodor-Katz-féle szemantika – komponenciális szemantikának is nevezzük – a szó jelentését párok formájában bontja le. A komponenciális elemzés eredményeként megadják az elemi jelentésegységek listáját, s ezek mint megkülönböztető jegyek hierarchikus rendbe szedhetők, és egységes kritériummal szolgálnak egy szó minden konkrét előfordulásakor az illető szó jelentésének jellemzéséhez, vagyis eljutnak addig a jelentésig, amely megfelel a szövegösszefüggésnek; leolvashatók lesznek a szemantikai jegyek, s ebből kiderül, hogy a szó milyen más szavakkal társulhat.

Greimas strukturális szemantikája is komponenciális jellegű. Nála a szémák a jelentés elemi megkülönböztető jegyei. Abból indul ki, hogy különbséget akkor észlelünk, amikor két tárgyelemet egyszerre-jelenlévőként fogunk fel, és felismerjük a viszonyt a két elem között. A jelentés a viszony meglétét feltételezi. Ahhoz, hogy két tárgyelemet együtt foghassunk fel, az szükséges, hogy legyen bennük valami közös. Akkor hasonlíthatjuk össze a két elemet, ha oppozíciójuk ugyanazon a (szemantikai) tengelyen helyezkedik el, vagyis kell, hogy legyen egy egységes szempont, amelyen belül az oppozíció megnyilvánul, és úgy jelenik meg, mint ugyanannak a tengelynek a két pólusa. Tehát két elem meghatározott tulajdonságokkal rendelkezik, s köztük valamilyen viszony van. A jelentéselemeket Jakobson megkülönböztető jegyeknek nevezi, Greimas szémáknak.

Ezek szerint a lexéma nem más, mint szémák (minimális jelentésegységek) együttese, „amelyek egy része mag jellegű, a többi pedig kontextuális, s összességük hoz létre egy jelentéseffektust vagy szemémát”.¹⁰ A szémák rendjének megváltoztatása stílusfigurát eredményez.

A szavakat képező szémacsoportok nem lineáris elrendezésűek, bizonyos hierarchia lehetséges a szémák között. Ha két szeméma egymás mellé kerül, megváltozhat a szémák hierarchikus rendje, előtérbe kerülhet a mellékes széma, és teljesen új hierarchikus rend alakulhat ki. Egyes szémák elmaradhatnak, és újak kapcsolódhatnak a megmaradottak mellé; tulajdonképpen ez a két műveletcsoport lehetséges. Az elhagyás és hozzátoldás egyidejűleg is bekövetkezhet.

A szinekdoché szémák elhagyásával jön létre, a metonímia sémák hozzáadásával; a metafora „két alapművelet összekapcsolásának: szémák egyidejű betoldásának és elhagyásának eredménye”.¹¹

¹⁰ J. Dubois – F. Edeline – J. M. Klinckenberg – P. Miuguet – F. Pire H. Trinon: A meta-szemémák, *Helikon*, 1977/1 44. old.

¹¹ *uo.* 49. old.

A szemikus tagolások leírási módja Greimas szerint a mai nyelvészet egyik legvitatottabb problémája. Említett tanulmányában Kelemen János azt írja, hogy a szemémák szemikus tagolása, elemzése önkényes, mert elméletileg lehetetlen meghatározni azoknak az elemi szintaktikai jegyeknek a listáját, amelyeknek a kombinációjaként értelmezhetjük a lehetséges szemémákat. Úgy véli, a szemák szerinti lebontásnál szem előtt kell tartani annak lehetőségét, hogy az elemzés tovább folytatható, mert a szemémáknak szemákra bontása csak az éppen vizsgált szövegben, irodalmi művön belül érvényes.

Kelemen fontosnak tartja, hogy Greimas bevezeti az izotópia fogalmát. Az izotópia egy-egy nyelvi szint tetszőleges számú ismétlődése. A szemiológiai izotópiát különböző szemémák kifejeződése, manifesztálódása hozza létre, amelyben mindegyikük tartalmaz legalább egy olyan szemát vagy széma-csoportot, amely a többi szeméma ún. nukleáris részében is előfordul. Ezek a szemák egy izotópiát, egy homogén mezőt határoznak meg. A szemikus elemzés eredményeit hipotézisként kezelve az izotópiák típusai kritériumai lehetnek a szöveg azonosításának.¹²

3. Szémák a Krúdy-regényekben

A lexéma mag jellegű és kontextuális értékű szemák együttese. Ha egy lexéma két másik lexéma között helyezkedik el, ez a pozíció aktualizálja a kontextuális szemákat.

Nézzük meg, hogyan változik meg, hogyan konkretizálódik a szó jelentése a kontextusban. Az Asszonyok díja egyik fejezetében néhányszor ismétlődik a férfi és a nő lexéma. Ha ezeket a lexémákat kiszakítjuk a szövegkörnyezetből, a következő elemi jelentésegységekkel rendelkeznek:

férfi: ember, hímnemű, felnőtt

nő: ember, nőnemű, felnőtt

Bármilyen helyzetben szerepel a szó, ezeket a tulajdonságokat megtartja. A fent jelzett szemák csak elnagyoltan fejezik ki a jelentést, ezek azok a jelentéselemek, amelyek állandóak, függetlenek a szövegösszefüggéstől. De a szavak mondatokban, szövegben szerepelnek, és jelentésük más elemekkel is bővül.

¹² Károly Sándor: Szöveg és jelentés. ÁNyT XI. 195–196. old.

„Meleg párával volt telítve minden, mint egy gőzfürdő, amely éjszaka nyílik meg, ahol férfiak és nők együtt fürödnek” (AD. 580.). A két nemre általánosan jellemző tulajdonságok mellett (mert a szövegben a két lexéma ezeket a tulajdonságokat is magában foglalja) jelen van egy olyan széma is, mely a mondatban aktualizálódik: a nő és férfi (szerelmi, nemi) társak, párok.

„De kisülne a szemem, ha akadna férfi a városban, aki rosszat beszélne rólam” (AD. 591.). A férfi lexéma tovább konkretizálódik, mert csak olyan férfiokról eshet itt szó, akik a nőt (Jella asszonyt) ismerik. „Igaz, azt sem türtem meg, hogy más nővel szóbaálljanak...” (AD. 583.). Ebben az esetben sem az egész női nemre gondolunk, csupán a nők egy részére, akik szóba állhattak a szóban forgó férfiakkal.

„Nem volt ezen a nőn semmi, ami mesterkélt lett volna” (AD. 583.). „A nő lehajtott fejjel ült” (AD. 594.). Az első esetben Jella asszonyról, a másodikban Natáliáról van szó.

Ebből a néhány példából is láthatjuk, hogy a szó igazi jelentését a mondatban nyeri el oly módon, hogy más szavak hatnak rá.

Már említettük, hogy nem csak ilyen változások következhetnek be a szó jelentésében. Ha a szemák rendje megváltozik, stílusfigura jön létre. A továbbiakban megvizsgáljuk, hogyan jött létre néhány metafora, metonímia és szinekdoché a Krúdy-regényekben.

A prózai művekben megjelenő stílusfigurák vizsgálata probléma clé állítja az e kérdéssel foglalkozókat. Bahtyin munkáiból tudjuk, hogy a felsorolt kategóriák merevek és szűkek ahhoz, hogy a regény nyelvét befogadják, „... a hagyományos stilsztika egyetlen kategóriája és módszere sem képes megragadni a regénynyelv művészi sajátosságait, specifikus életét a regényen belül...” – írja Bahtyin.¹³

A másik probléma abból adódik, hogy a téma is beletartozik a stílus fogalmába, tehát a stílusalakzatokat is a téma figyelembevételével kellene vizsgálnunk. Erre azonban dolgozatunkban nem vállalkozunk. Azt sem tekintettük feladatunknak, hogy Krúdy képalkotásának jellemző vonása-it megragadjuk, ugyanis ilyen jellegű munkák már készültek.¹⁴

¹³ M. M. Bahtyin: i.m. 179. old.

¹⁴ Kemény Gábor: Krúdy képalkotása. Nyelvtudományi Értekezések 86. sz. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974.

Herczeg Gyula: Krúdy hasonlatai. Nyr. LXXXIII, 41–58.

Molnár Zoltán: Metaforák Krúdy Asszonyságok díja című regényében (Tudományos diákköri dolgozat. Kézirat.)

Annak ellenére, hogy a fenti kérdéseknek figyelmet kell szentelni, mert csak ily módon kaphatunk teljes képet az író stílusáról, képalkotásáról, most csak az említett három stílusalakzatnak, a metaforának, a metonímiának és a szinekdochének néhány jelentéstani vonatkozását kíséreljük meg bemutatni: ezeknek a jeleknek és jelkapcsolatoknak a lexikológiai jelentését, vagyis a jelkapcsolatokban szereplő jelek közötti összefüggéseket.

4. A metafora

Az egyszerű metafora az azonosítottat elhallgatja, a tárgyfogalmat az azonosból kell kihámozni. Jelentéstanilag névátvitelnek tekinthető: a metaforikusan használt jel nem a saját denotátumára, hanem egy másik denotátumra vonatkozik. A metaforikus szó névátvitel eredményeképpen vonatkozik jelöltjére, és stílushatása abból adódik, hogy a szó a konkrét és az átvitt jelentés között oszcillál.

A metaforát úgy határozzák meg, mint kettős szinekdochét. A két értelem azonos része úgy működik, hogy az egyik a másiknak a szinekdochéja. Todorov ezt írja: „Ahhoz, hogy két értelem ugyanaz alá a jelentő alá legyen foglalható, mintha nem két értelme lenne, hanem egy először mindkettőt szinekdochikusan ábrázoljuk.”¹⁵ Vizsgáljuk meg ezt egy példán!

A Napraforgóban olvashatjuk: „Otthon ágyba feküdt és egy Stadion gróf nevű főhadnagyon gondolkodott, akit megpofozott Rózsakertiné. A hajladozó jegenyefa reggelre agyonlőtte magát” (346. old.). A metaforikus szó jelzővel van ellátva, s éppen ez a jelző annak a közös szémának a hordozója, amelynek alapján a metafora létrejött. A jegenye ugyanis fafajta, nyárfaféle, jellegzetesen karcsú és hajlékony. A főhadnagy karcsú, magas, hajlékony ember volt. Vannak tehát közös tulajdonságaik, pontosabban közös szémáik. A két terminus úgy kereszteződik, hogy az egésznek az azonosságát állítja. A jelentések és az alakok viszonya így alakul (Károly Sándor sémája alapján):

¹⁵ T. Todorov: Szinekdoché (A jel tudománya, Gondolat, Bp. 1975.)

Jelentés	'főhadnagy'	'jegenyefa'
	↓	↓
Alak	főhadnagy	jegenyefa ¹⁺²

Mindkét alaknak, fonémasornak van egy elsődleges jelentése. De a szemák működése folytán az egyik hangalak felvesz még egy jelentést, s a jegenyefa hangsor már nemcsak a jegenyefát jelenti, hanem egy másodlagos jelentést is felvesz, és a főhadnagyot is jelenti.

Károly Sándor a funkció alapján „elnevező metaforának” minősíti ezt az esetet, s mint láttuk, ilyenkor a szónak több jelentése alakul ki, tehát polyszemiáról beszélhetünk.

A metafora két művelet összekapcsolásának eredményeként jön létre: szemák egyidejű betoldásával és elhagyásával. A metafora két terminus teljes egységére terjeszt ki egy olyan tulajdonságot, amely csak egy szelütüknek a sajátja.¹⁶

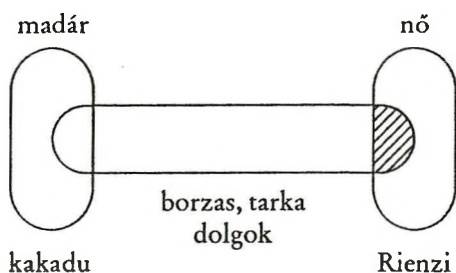
„Kezet csókoltam tehát a kakadunak” (Ú. 516.). Nézzük meg, hogy ebben a példában milyen közös szemái vannak a két terminusnak, milyen szemák maradnak el, illetve milyenek kapcsolódnak a megmaradottakhoz! Krúdy Rienzit nevezi kakadunak. Rienzi nő, ez mag jellegű széma, amely elmarad. A kakadu madár, ez a széma kapcsolódik a lexémához: mivel a kakadu tarka madár, amelynek fején felborzolható bóbita van, a nőnek is hasonló tulajdonságokkal kell rendelkeznie, hogy kakadunak nevezhessük. A szövegből tudjuk, milyen nő volt Rienzi, tehát nem nehéz őt felborzolt hajjal és tarka, ízléstelen ruhákban elképzelni, ahogy illegeti magát. A borzasság, tarkaság lehetnének azok a szemák, melyek közösek, és ezeket a tulajdonságokat használja fel Krúdy arra, hogy az egészet azonosítsa.

Ebben az esetben is egy névvel és ennek két jelentésével van dolgunk:

Jelentés	'kakadu'	'nő' (Rienzi)
	↓	↓
Alak	kakadu ¹⁺²	nő (Rienzi)

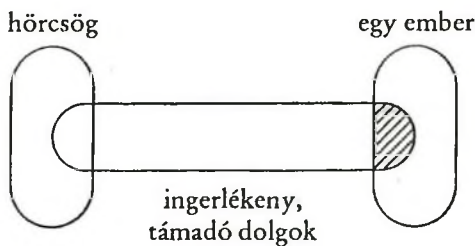
A terminusok kereszteződését halmazok formájában így ábrázolhatjuk:

¹⁶ A metaszemémák. Helikon, 1977/1 51. old.

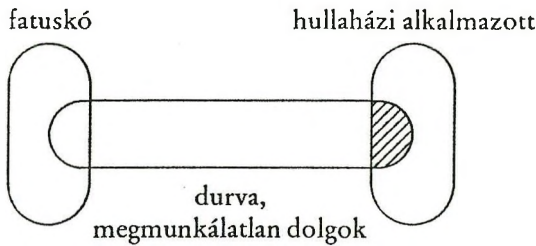


A borzas, tarka dolgok osztálya keresztezi, metszi a másik két osztályt, amelyeket külön-külön más tulajdonságok is jellemeznek. Így a nőt olyan új tulajdonságokkal ruháztuk fel, amelyek eredetileg egy másik osztály tulajdonságai voltak. A közös pontok összessége, a metszet alapján állíthatjuk az egész azonosságát.

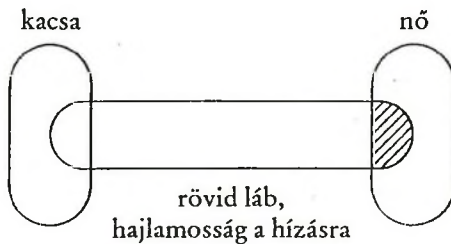
„Halld tehát történetemet – kiáltott Dubli, miután a kis hörcsögöt lerázta nyakáról...” (AD. 631–632.). A hörcsög rágcsgáló, rövid farkú, hátán vörösbarna színű, ingerlékeny, vakmerően támadó állat. Az a személy, akihez Dubli szólt, ingerlékeny, kötözködő, támadó ember volt. Tehát az ingerlékeny, támadó szemák alapján következhet be a névátvitel.



„A sarokban vaságy állott, ahonnan mogorván, ásítózva emelkedett fel egy kővé vált arculatú, ráncos fatuskó” (HB. 868.). A fatuskó felvágatlan, megmunkálatlan fadarab. A hullaházi alkalmazottra akkor használhatjuk a fatuskó nevet, ha feltételezzük, hogy az is „megmunkálatlan”, műveletlen, durva ember.



„A fekete lánnyal jött Olga? – Valami cigánykacsával” (Ú. 494.). Ebben az esetben egyedítő színekdoché is társul a metaforához. A névátvitel a következő közös részek alapján történhetett:



A fenti példák egy-egy osztályának halmazokban való ábrázolásával a kereszteződő, egymást metsző tulajdonságokat, közös szémákat kívántuk bemutatni.

A következő néhány példában is hasonlóan működnek a szémák, közülük néhány elmarad, és újak társulnak a megmaradottakhoz: „A két kis fecske valóban elmaradt a Gellérthegy alól, a Duna-partról” (VP. 19.). Ebben a mondatban a két színésznőről van szó. „A Dráván túli nöstényfarkas egy-két darab ékszert emlékbe hagyva, megnyugodva és halovány arccal hagyta el a várost, hogy tovább örködjék erdciben a lehullott fagallyakra” (VP. 21.). Az író Urbanovicsné nevezte nöstényfarkasnak. „Natália bolyongásaiban találkozott a sündisznóval...” (AD. 694.) Az idézet így folytatódik: „Az öreg uracskának igazi nevét elfeledte vagy talán sohasem ismerte – segített neki tüzelőfát gyűjteni télire.” „A bakonyi

őzek, amint őket Henrik nevezte, máskor is elszökdöstek Henrik hívására a Múzeum-kerti palotából” (AD. 620.). Az író gyakran azonosítja hőseit valamilyen állattal. A felsorolt példák mindegyikében mag jellegű szemák elhagyását figyelhetjük meg, a férfi és nő lexémák mag jellegű szemái elmaradnak, és különféle állatok tulajdonságai szűrődnek be, a közös tulajdonságok alapján viszont azonosítás lehetséges.

A metafora a következő példákban is két terminus egészére terjeszt ki olyan tulajdonságot, amely csak egy részüknek a sajátja: „Az órák ütnek a városban, és minden óraütésre elindul valaki valamerről ebbe a jéghideg fogadóba” (HB. 870.). A hullaházat azonosította az író a jéghideg fogadóval. „...Mindenféle tapasztalataim voltak az életben, kerültem róka-lyukba és hálóba...” (Ú. 476.) A kellemetlen, szorult helyzetnek és a rókalyuknak, hálóknak egyező szemái alapján azonosíthatjuk a kettőt.

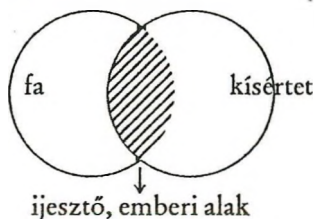
A teljes metaforában, amelyben az azonos és az azonosított is jelen van, nincs névátvitel. Viszont az azonosítás csak akkor jöhet létre, ha a két fogalomnak vannak érintkező szemái:

„Itt csillag voltam a mennyezeten, amely éjszaka világított az alvónak...” (N. 315.) Álmos úr mondja ezt, s a mellékmondat ki is fejtja a kapcsolatot az azonos és az azonosított között. Álmos úr is fényes volt, ragyogott, mint a csillag. Itt az alany az azonosított, az állítmány az azonos. De az idézet folytathatjuk is, mert metaforák sora következik: „...Szél voltam, ami befújt az ajtó alatt... Zögrő kísértet voltam a padlás száraz vadásztarisznyái között... Kandúr voltam, aki a tető gerincén szundikál, és friss erőt gyűjt másnapra... Itt szerelem voltam.” Az állítmány az azonos a következő példában is. „A fák megannyi szoknyás kísértetek...” (Ú. 463.) Mindkét tag megőrzi eredeti jelentését, itt tehát nincs névátvitel, de a két jelentés kölcsönösen átsugározza egymást. A kísértet a halottnak emberi alakban megjelenő lelke; sápadt, sovány, ijesztő; a szoknyás jelző megerősíti az emberrel való hasonlóságot. A fa növény, lehet magas és vékony, a sötétben emberre hasonlíthat, és ijesztő lehet. Ezért a fa olyan, mint a kísértet, ha mindkettő ember alakú és ijesztő.

Az alak és jelentés viszonya ebben az esetben így alakul:

Jelentés	'fa'	'kísértet' (szoknyás kísértet)
	↓	↓
Alak	fa	szoknyás kísértet

Vagyis két névvel és két jelentéssel állunk szemben.
Az érintkező szemákat így ábrázolhatjuk:



Ilyen esetekben a szó nem egy halmaz jelentésének a helyébe lép, hanem megmarad az eredeti halmaz jelentésében, s ez a jelentés azonosul egy másik halmaz jelentésével, amelyet egy másik szó képvisel.¹⁷ Metaforánk így hangzott: „a fák megannyi szoknyás kísértetek...” Vagyis

$N^1 + (A^1) + N^2$ ahol
 N^1 azonos N^2 -vel
 ezen belül N^2 -nek tulajdonsága az A^1 .

Az első névszót, a fát (N^1) azonosnak tekinthetjük a kísértettel (N^2), a kísértetnek ebben az esetben van egy tulajdonsága, hogy szoknyás (A^1).

Hasonló felépítésűek a következő példák is. „A mezei virágok megannyi menyasszonyok, az akácfaák vőlegények” (Ú. 486.). „A lámpások fehér hullák voltak az elfehéredett utcán” (AD. 638.). „Amulett ő, amelyet a szívünk közepén hordozunk” (HB. 807.). „A temető a mi színházunk, társas összejövetelünk, multságunk” (Ú. 502.).

Metaforizációkor a mélyszerkezetre is figyelemmel kell lennünk, mert fontos megállapítani, hogy a tényleges és a felszíni struktúra alakjában egyaránt „szabálytalanságot” jelző metaforának melyek a mélyszerkezeti alapjai. Van Dijk úgy véli, hogy a felszíni szerkezetben realizálódó metaforának az alapja egy mélyszerkezetbeli hasonlatszerű viszonyt kifejező mondatstruktúra. A metafora transzformációs lépések segítségével jön létre, törlésekkel. Vagyis

x hasonló y -hoz $\rightarrow \emptyset \quad \emptyset \quad y$ ¹⁸.

¹⁷ Károly Sándor: i.m. 171. old.

¹⁸ Szabó Zoltán: A mai stílusztika nyelvelméleti alapjai. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1977.

„... Hátát nyújtóztatva karját nyújtotta a bodros, vajasnyakú rozmaringszálnak” (AD. 557.). A fentiek alapján példánk mélyszerkezeti mondatstruktúrájának tartalmaznia kell olyan elemeket, melyek azt fejezik ki, hogy a szövegben említett nő hasonló a rozmaringszálnhoz (tehát az azonosított és az azonos egyaránt jelen van), a felszíni szerkezetben viszont már csak az azonos jelentkezik. Az egyszerű metafora esete ez, a teljes metaforában, mint láttuk, az azonos és az azonosított egyaránt jelen van, vagyis kevesebb a törlés.

Krúdy regényeiben található olyan példák, amelyekben a hasonlóság a felszíni szerkezetben is megjelenik, vagyis a hasonlat megelőzi a metaforát: „Felpukkant, mint egy hólyag... Azt akarja elmondani, hogy mi történt a felpukkant hólyaggal?” (AD. 556.) Vagy: „...az olyan bolond ritka, mint a fehér holló. Valamikor ilyen fehér holló voltam én...” (Ú. 464.)

A metaforánál denotatív szemák, magyszemák játszanak közre. Olyan szemákkal végzünk bizonyos műveleteket, amelyek a lexémának állandó tulajdonságai, bármilyen környezetben szerepelnek is.

5. A metonímia

A metonímiánál „olyan viszony áll a dolgok között, hogy az a dolog, amelynek nevét kölcsön veszik, függetlenül létezik attól, amelyre e név nyomán gondolunk, s egyáltalán nem alkot egy egységet vele...”¹⁹ A metonímia olyan szókép, amely két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapul. A két fogalom között asszociáció lép fel, az egyik fogalom nevét átvisszük a másik jelölésére. Jelentéstanilag érintkezési névátvitel történik.

A metonímia esetében olyan szemák működnek, amelyek tágabb egységen belül állnak egymással (térbeli, időbeli, oksági) kontinuitásban, s együtt vesznek részt ennek az egységnek a meghatározásában. Itt már konnotatív, kontextuális jellegű szemák játszanak közre. Forrásuk az asszociáció. Annak alapján, hogy milyen az asszociáció, a terminusok között különböző konnotációs kategóriák lehetségesek (behelyettesíthetők egymással egy kontextusban, összekapcsolhatók, egymás részét képezhetik, szemantikai struktúrájuk azonos lehet). A metonímiák elemzésekor az összefüggéstípusok valamelyikéhez kell folyamodnunk, mivel a

¹⁹ Helikon. 1977/1 57. old.

metonímia esetében – nem úgy, mint a metafora használatakor – nincs szemantikai összeférhetetlenség.

„...A gyóntatószék, a kártyavetőnő és a helybeli bábasszony tudják az asszonyok történetét” (Ú. 470.). A névátvitel tér- és időbeli kapcsolat alapján jön létre.

Jelentés	'gyóntató'	'gyóntatószék'
	↓	↓
Alak	gyóntató	gyóntatószék

A „tányérját keverte” (Ú. 507.) esetében is hasonló a kapcsolat. Az egyik fogalomhoz hozzátartozik a másik: gyóntatószékhez a gyóntató, a tányérhoz az étel, de nem alkotnak egységet. Viszont felidéznek egymást, amiből az következik, hogy felcserélhetők a kontextusban úgy, hogy egyik fogalom nevét átvisszük a másik fogalom jelölésére.

„...A fenyőfát dárda módjára a foga közé döfte...” (Ú. 507.) „Rákpiros szemérem elrejtőzik a vásznak közé...” (Ú. 515–16.) E két példában anyagbeli érintkezés van a két fogalom között: a termék neve helyett a nyersanyag neve szerepel, vagyis a kontextusban megszűnik a jelentés egy része. A két fogalom egymással összekapcsolható, a kontextusban egyik helyettesítheti a másikat.

A tulajdonság szerepel a tulajdonság hordozója helyett a következő példában: „... halkan eregette a füstöt, amíg körülötte bánatok, szomorúságok vesztett pörök, füstbe ment tervek, elhibázott életek, kínzó nyavalyák, álomtalan reménytelenségek, szegény pénztárcák, öregségek, céltalan büszkeségek, a mellények alatt kis róka módjára ásó szerelmi betegségek mentek, mendégéltek ebben a vasúti pályudvarhoz hasonlatos étteremben...” (Ú. 507.)

A metonímia esetében szemák hozzátoldása történik, tágabb egységen belül szomszédos szemák kapcsolódnak a kiinduló jelentéshez. Ebben a stílusfigurában konnotatív szemák működnek.

6. A szinekdoché

A szót olyan értelemben használjuk, amely ugyanazon szó egy másik értelmének a része – így határozza meg T. Todorov a szinekdochét. Mi

itt egyik alaptípusát, a rész és az egész viszonyán alapulót vizsgáljuk. Krúdy gyakran használja a feltűnő rész nevét az egésznek a jelölésére. Az egésznek a nevét a rész nevével helyettesítjük, tehát itt is jelentésváltozás következik be. Névtávitel csak úgy lehetséges, ha a helyettesítő elem megőrzi a behelyettesített specifikumát.²⁰

A szinekdoché létrejöttkor szemák elhagyása történik. A lényeges szemák megmaradnak, mert nélkülük a szöveg értelmetlen lenne. De hogy melyek a lényeges szemák, az csak a szövegből derül ki. Krúdy gyakran jelöli a személyt valamelyik testrészével. A példákból kitűnik, számára mi a fontos. A szinekdoché esetében a választás az alaptényező. Mukařovský írja, hogy az író ilyen esetben a tárgyat nem mint tulajdonosságok összességét ábrázolja, hanem kiemel egy jellegzetességet, s ezt teszi uralkodóvá.²¹

„... Női lábak kopogtak felém a messzeségből... Nem jutott eszembe, hogy minden láb megérkezik, amelyet a sors erre az útjára küld” (Ú. 499.). „A legszorgalmasabb lábak sem látogathatják eleget a templom kockaköveit... A lábak élte csaknem ugyanazon ösvényen múlik el... A szegény lábak kiszolgálják a maguk éveit, aztán megtörnek gondban, hasogatásban, penitenciás köszvényben” (Ú. 470–71.). Vagy ugyancsak Az útítársból: „Már elmenőben voltam, mikor egy kíváncsi, szinte ágaskodó, kígyóvonalú szempár állított meg.” „Hosszan megpihentek rajtam a baljóslatú szemek... Mély, szenvedélyes, csalfa, mocsárvirág-élénkségű szemek voltak, amelyekről mindig félttem, s amelyek után mindig futottam.” Különösen két testrész ragadja meg Krúdy fantáziáját: a láb és a szem. Ha testrészrel helyettesítjük a személyt, bármely testrész alkalmas lehet. A Hét Bagolyban ezt olvashatjuk: „Mennyi piros orrot, bibircsókarcot, bortól elgyengült agyvelőt hordtak ki a Kerepesi úti temetőbe a nők miatt.”

Ruhadarabbal is megnevezhetünk személyeket, ilyenkor mag jellegű szemák tűnnek el, de ezek az adott esetben nem lényeges szemák. A lényegesek a kontextuális szemák, melyek megmaradnak. „... most olcsó kiscipők keresik errefelé az utat a külváros havában” (Ú. 517.). Vagy ugyanott: „A lábtyűk, csizmák, vastag combokon feszülő harisnyák, kalapok mind itt hagták az emléküket.” Vagy: „A nők fehér blúza úgy su-

²⁰ Helikon 1977/1 47. old.

²¹ Jan Mukařovský: A költői kép szemantikájához. Helikon, 1970/3.

hant be a kapuk alatt, mint a hívogatás.” „Gondtalanul sétáltam a piacon, a falusi menyecskék szoknyái között.”

A jelentés és az alak közötti összefüggés így alakul:

Jelentés	'láb'	'nő'
	↓	↓
Alak	láb	nő
Jelentés	'csizma'	'férfi'
	↓	↓
Alak	csizma	férfi

A Krúdy-regényekben gyakori a szinekdoché. Lássunk közülük néhányat: „A menyasszony uszálya elhelyezkedett a kocsiban...” (AD. 548.) „... Mindig messzi, régmúlt Anna-bálok izzadt leányderekei, libegő harisnyakötői és fehér sarkaikon ügyesen forduló bokái látogattak meg...” (AD. 625.) „... A kibomlott frizurákat, lemaradozó tánccipőket, hervadt kesztyűket egy szállodai szoba várja...” (AD. 640.) „És a nyugalomhoz szokott öreg lábak csoszogni, hetykélkedni kezdtek...” (AD. 557.) „... Ugrált a fehér cipő...” (AD. 558.)

A szövegben a szavak olyan szavakkal is kapcsolatba kerülhetnek, melyeknek szemantikai jegyeit maguk is tartalmazzák. Ha a szémák valamilyen módon módosulnak, módosul a szó tartalma is. Olyan stílusfigurák jönnek létre, amelyeknek az az alapja, hogy egy szemémát egy másikkal helyettesítünk. Egy szó tartalmát helyettesíthetjük egy másikkal, amely nem egészen e szó tulajdonképpeni jelentése. A nyelvi elemek jelentése tehát nem merev, hanem szerepében, tartalmában állandóan mozgó, változó, hullámozó jelenség, a változás, mozgás pedig azzal járhat, hogy a jelentés valami új többlettel gazdagodik.

Hogy a szavakat hogyan használjuk fel, hogyan kapcsoljuk őket egymáshoz, azt a szavak különböző jelentésaspektusa alapján szótárba és nyelvtanba foglalható információk szabják meg. „De a szövegben alkalmi szembenállások és kapcsolatok már nem szótározható és nyelvtanba nem foglalható összefüggéseket hoznak létre.”²²

²² Károly Sándor: i.m. 201. old.

IRODALOM

- Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970.
Antal László: A jelentés világa. Magvető, Bp. 1978.
Szende Tamás: A szó válsága. Gondolat, Bp. 1979.
A jel tudománya. Szerk. Horányi-Szépe, Gondolat, Bp. 1975.
Kelemen János: Szöveg és jelentés. ÁNyT. XI. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.
J. Dubois–F. Edeline–J. M. Klingenberg–P. Minguet–F. Pire.–H. Triron: A metaszemémák. Helikon, 1977/1
Szabó Zoltán: A mai stilsztika nyelvelméleti alapjai. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1977.
M. M. Bahtyin: A szó esztétikája. Gondolat, Bp. 1976.
Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc: A magyar stilsztika vázlata. Tankönyvkiadó, Bp. 1971.
Jan Mukařovský: A költői kép szemantikájához. Helikon, 1970/3
Kemény Gábor: Krúdy képalkotása. NytudÉrt. 86. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974.

AZ IDÉZETEK FORRÁSA:

Krúdy Gyula: Nyolc regény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975.

RÖVIDÍTÉSEK:

- AD. Asszonyságok díja
N. Napraforgó
Ű. Az útitárs
HB. Hét Bagoly
VP. A vörös postakocsi

KRÚDY GYULA
NAPRAFORGÓ
CÍMŰ REGÉNYÉNEK
SZÖVEGHÁTTÉR-VIZSGÁLATA

Még nem alkonyodott be teljesen, amikor Kvitt szekere találkozott a búcsúsokkal az országúton. Kvitt, aki tisztelte mások vallásosságát, félreállt. „Azt vélte, hogy a vallásosság nagy előny az életben. Ugyanezért levette kalapját, mikor a véleménye szerinti szerencsés embercsoport a szekér közelébe ért.” Sokféle ember, mind boldogtalan, sokféle nyavalyájával vonult a pócsi Máriához. „A jó Aszszony már várja őket a papucsos barátok templomába s együtt könnyezik velük. De mind a két keze tele van megbocsátással és vigasztalással.” A zarándoklók még hiszik, hogy van valaki, aki segíthet rajtuk. Ettől az úttól sokat reméltek. „Amint megközelítik Pócsot, az utak mentén mind tolakodóbbak lesznek az ezerrongyú koldusok, a vezeklő élet sír fel retentő tagjaikról, a por mélyebb és a levegő forróbb, a harangzúgás másvilági csodát ígérően hangzik a barátok tornyából, mézeskalács és viaszgyertya szaga lesz az egész világnak, a lacikonyhákban kóbor cigányok muzsikálnak, a templomból kihallatszik az orgona zúgása... csak oda, oda gyorsan, frissült léptekkel, mert ott van a csoda.”

S az emberek csodát keresnek, mert csodára van szükségük. De csodák már csak a realitáson túli világban vannak, a reális világ csodát nem ígér (és csodák is csak a nem mindennapi emberekkel történnek). Evelin is zarándokol a búcsúsokkal, miután a falura menekülés nem hozta meg a várt csodát, az igazi, boldog életet. Pedig arra vágyik. Pesten, a Józsefvárosban még az óramutató is fáradtan közeledett éjfél felé, mint egy hegyre kapaszkodó élet. Mintha csak Evelin életével lenne összhangban, akinek vágya, hogy a „hegyre” felkapaszkodjon. A rozmaringgal, melyet Kálmán lopott a kertből és aztán visszaküldött, friss, fagyos illat terjedt el Evelin körül, mint az újrakezdődő élet. Hősnőnk életében is változás történhet, újrakezdődő életet jelenthetne a friss illatot hozó rozmaring, esetleg változást hozhatna, aki a rozmaringot küldte, viszont a friss illat számára Bujdost hozza. Élete újrakezdését Bujdostól várja (a név is a me-

nekülést, az elbujdosást sugallja), miután Kálmán elhagyta, és feledni csak nehezen tud. Az életet, önmagát, a csodát keresi a falun, ahol az egyszerű élet boldogsága várja, ahol, úgy véli, még boldogság felé fordulhat élete napja. Pedig élni szerinte is azt jelenti, „mint mindig-mindig ismerkedni, új hangokat hallani, új neveket megjegyezni, új arcokat eltenni”. Tehát az egyszerű élet boldogságát csak az életről való lemondással lehet elérni. Pedig nem tud belenyugodni, hogy így él. „Hogyan kellene élni?” – kérdezi barátnőjétől.

A hogyan kellene élni kérdése vetődik fel a hősnőknél, mert senki sem úgy él, ahogy szeretne. Elhibázott életek vonulnak fel előttünk. A remény, néha úgy tűnik, egy pillanatra felvillan, de ez csak öncsalás, mert öncsalás a pócsi Máriától várni a segítséget, és öncsalás elvonulni. Hiába a menekülés a romlatlannak vélt falusi életbe, a természetes élet sem nyújt megoldást. A szerelmi kín, kielégületlenség és csalódás miatti gyötrellem pokolian fojtogatóvá válik. Válságban van az egyén, de a társadalom is. A társadalom képét hordozza magában a hősök élete, s ha a hősök nem tudnak boldogulni, a társadalomban van a hiba.

Kétféle élet lehetséges, az egyiket Evelin és a neki boldogságot ígérő Álmos Andor választja. Mert van, aki „olyan alaposan előkészíti az élete lefolyását, mint a légy fekhelyét a borostyánkőben...” Ők ketten is ezt szeretnék, olyan helyre menni, elkészíteni egy olyan helyet, ahol elkerülhetik a kígyók tekervényes, sikamlós útját, egy kivájt barlangot, ahol megöregednének, és ott halnának meg. Ez a vágy azonban nem teljesülhet, ilyen csodahely a valóságos világban nincs, mert a borostyánon is vannak repedések. „Az életnek vannak olyan érzékenységei, galambütötte sebei, amelyeket a felületes szemlélő észre sem vesz. Láthatatlan repedések a borostyánon...”

A csodát, boldogságot, az élet jóra fordulását várják hőseink. Csoda a boldogság napja felé fordulás lenne, napra fordulás, amit a regény címe is sugall, sejtet, hisz a boldogság napja felé fordult daliák e virágok, amikkel őszi időben háztetőt fődnek.

A napraforgó a regényben valóság is, jelkép is. Napraforgós, csendes, országutas, egykedvű tájakon járnak az emberek, a nők tekintetében nyurga napraforgók napimádó szeme, a vándorok pedig „mintha térdig érő zsebükből valami magocskát ejtenének ki az ablak alatt, s alighogy tovább mentek, a magból sárgafejű napraforgó nő, gyorsan növekedik, hogy bekukkantson az ablakon”. A vándoroknak köszönhetően bizto-

sítva van a folytonosság, az újra élés, a napraforgó életének megismétlődése.

Krúdy maga feji meg a szimbólumot: nyáron céltalan, szenvedélytelen napok fordulnak, és mindenki tudja majd, „kinek az élete fordult napraforgó módjára a boldogság napja felé, s kinek konyult le idő előtt bús feje a tavaszi viharokban”, és ahogy napraforgó mindig lesz, mert életük megismétlődik, ugyanúgy az emberek sorsa is megismétlődik, és közülük csak kevésnek fordul élete napraforgó módjára a nap felé.

A regény utolsó mondataiban Álmos Andor ezt mondja Evelinnek: „A bolond élet csak rohanjon mások országutain, mi a napraforgókat nézegetjük, hogyan nyílnak, növekednek, hervadnak. Daliák voltak még nemrég, de most őszi időben házakat fődnek velük.” Ők azok a szép virágok, amiket Van Gogh megfestett, amik daliák lehetek volna, de keveset éltek, és őszi időben elhervadnak.

Elmenekülve a rideg árnyak elől, Evelin télen érkezik a faluba. A tél ígéretesnek látszott, itt másként havazott, mint Pesten (ez is önámítás), itt mindennap havazott, mint az Óperencián, és a táj olyan volt, mint az álom. Ismét a csodás elem bukkan fel, a mesebeli elem, mely csak azok számára adott, akik a képzelet szárnyán szállnak. De nem ez az egyetlen hely, ahol Evelinnel kapcsolatban a csoda jelenik meg. Hősnőnk hasonlít a régi Evelinre, Álmos Andor anyjára. „A régi Evelin arcképe ott függött a falon életnagyságban, s az élő Evelin az arckép alatt állott – mintha megelevenedve kilépett volna rámai közül a festmény. Csodálatos hasonlóság volt ez.” Mintha a nő „újrakezdéné elmúlt életét”. Kétszer kellene élnie, mert rendkívüli, s egyetlen nap alatt nem bírja végigcsinálni a teendőket, amelyek a földön várnak rá.” „Mintha visszafordult volna az örök nyugalom kapujából, mert észrevette, hogy tagjai még ifjak, szeme lobog, holott szívében nem aludt el a gyertyaláng. Visszatért, hogy még egyszer körülnézzon, új férfiakkal ismerkedjen, új pohárral igyon a szelemből...”

Felvillan tehát ismét egy „újrakezdődő” vagy továbbfolytatódó élet, a „lélekvándorlás” lehetősége, hisz a hasonlóság mellett a mi Evelinünk számára is az jelentené az életet, amiért a régi nő, a hasonmás, vagyis akinek ő a hasonmása, visszatérne. De Evelinnel semmi sem folytatódik, élete nem lesz folytatás, mert ez a csoda sem adatik meg számára. A folytatást majd másnál találjuk. A szadista hajlamra gondolunk itt, ami vele kezdődik, a kegyetlenségre, mely Maszkerádi kisasszonynál tér vissza. A

régi Evelin férjének meg kell halnia, hogy a nő egy órára az övé legyen. Pedig van közöttük hasonlóság, egyikük már túlvilági, másikat túlviláginak képzelik, akitől csodát várhatnak. Maszkerádi kisasszony is kifejti, hogy Kálmán szemében olyan, mint egy túlvilági lény, egy szentkép, és csodatetteket vár tőle. S Kálmán tényleg szent nőnek, látónak képzei. A „rókusi Máriát nézte ki Evelin pesti helyettesének, aki majd a csodákban megsegíti”. „Odafent állott magas oszlopán a legszebb pesti nő, a kőből való szüziesség és malaszt.” „Különös bűnbocsánatban részesülne a lánytól, aki mindent lát.” S mikor a vágyott világa tárul elének, ismét Evelin képe tűnik fel: „Mécse ég a szentkép alatt és az asszony lassanként hasonlítani kezd ama Szűzmáriához, akinek arcát még nem törte meg a fájdalom” vagy „mindig ott lebegett előtte a leány csodálatos arca, mint búcsújáró előtt Krisztus, aki erőt és kitartást adott a fáradhatatlan gyalogláshoz...”

„A hóésés, a szabadon fújdogáló szél, a bokrok elrepülő őszi levele, a Tiszának zöld tavasza a te világod” – mondja Álmos Andor Evelinnek, s még többször nevezi tavaszi nőnek, de nem olyan értelemben, mint a postakocsi-regényben, ahol az élet szerelmi vásárán tavaszi a nő. Bujdos lenne az a hely, ahol magára találhat, ahova vissza kell jönnie a „szomorú bál” után, mert ő falusi kisasszony, falusi rozmaring. De itt nemcsak a táj áll, az élet is áll, és igénytelen. Amit Álmos Andor mond, az csak ígéret.

„Evelin bizakodva mosolygott, mintha gyerekkora csilingelne valahol a ház körül, mint a betlehemes fiúk csengője. Tél van. És majd szánkáznak... és majd disznót ölnek... És korcsolyáznak életként fénylő délben a Tisza berkei között... Hószagú könyveket, átfázott folyóiratokat, az utazásba megviselt karácsonyi újságokat hoz a gyalogpostás, amelyeket együtt nézegetnek... Az ispán ákombákomjait átvizsgálják... Beszélgetnek az elhalt szülőkről, másvilági öreg barátokról, eltáncolt asszonyokról, Pestről, mint rejtelemről.” A halál is átrepül a tájon, elkerülve az ő házukat. S olyan jó, hogy fátyol van a szem előtt, a fátyol eltakarja, ami majd következni fog. Ezért szeret Evelin olyan könyveket olvasni, melyekben előre megírt sorsok vannak.

A lelki tisztulás is csak vágy marad: „Álmos úrral friss téli szag jött a házba, mint a becsületes mindennapi élet, hogy az embernek kedve lett volna gyorsan meggyónni mindent, ami idáig történt vele az életben, bűnt, betegséget, hitványságot, gyengeséget, elszántságot és keserőséget, gyorsan mondani mindent-mindent, hogy hamarább érkezzen meg a fel-

oldozás, amely után felfrissülve, megfürödve, megjavulva lehessen elkezdeni a gondtalan, gondolatlan, önző és becsületesen nyújtózózkodó közönséges életet...”

De hogy is lehetne itt boldogan élni, mikor a hold is úgy ragyog, mint a farsangi bolond, és hajnal még soká lesz. „Addig százszor meg lehet halni.” Falun az éjjeli órák kétségbeejtők, oly lassan haladnak előre, mint a szű őrlése. Falun elsuhannak az évek a széllel, vándormadarakkal, „suhognak, messzire suhognak”.

Mit nyújthat vajon Evelinnek Álmos Andor, ez a megvető magyar úr, aki semmit sem akar a világtól, csak egy zugot, ahonnan számúzve vannak kellemetlen új emberek? Ő ígéri a boldogságot, aki maga is boldogtalan, és olykor eltávolodik az élettől. Háza az elmúlás tanyája, házában semmi sem akar élni. Innen mindenki elmenni készül, mint a vándorlegény a csárdából, ahol megszokott lett a bor, és kopott az ábrándból szótt mámor, ahol az élet unalmas, céltalan napok sorozata.

Jókai világát idéző szigeten, Senki-szigetén él Álmos, a tiszai kiöntések között állt ez a sziget, ahova apja hozta feleségét, a régi Evelint, a szőke boszorkányt. Erről a tájról a vadludak is eligyekeztek. Vándorok is gyakran feltűnnek, de ők sem maradnak itt sokáig. A vadludak is, a vándorok is elmennek innen ismeretlen tájakra, sokszor láthatatlanok, csak érezni lehet őket, mert túlvilági lényeknek tűnnek. Gyakran feltűnik ez a két motívum a regényben, róluk majd később szólunk.

Élni máshogyan is lehet, ellentétben azokkal, akik borostyánukat előkészítik. Az ördögsekér céltalanul repül, amerre a szél viszi. És van, akinek az élete olyan járású, mint az ördögsekér útja a kietlen mezőkön. Napközben kergeti a szél egyik határból a másikba. Jön oda is, ahol nem várták, és búcsú nélkül elmegy onnan, ahol az éjszakát töltötte. „Az ördögsekér-életűek élnek ki legjobban az életet, mert egyetlen utat sem tesznek meg a maguk szándékából. A véletlen, a kusza jókedv, a jövőmenő hangulat űzi őket, mint szerencse meg szerencsétlenség.” „Éljünk tovább kedvünk szerint, szomorúan vagy vígan. Bolond az, aki elmulaszt egy órányi keserűséget vagy egy percnyi örömet.” Pistoli gondolta ezeket magányos merengésekor. Ő olyan életet él, mint az ördögsekér. S ez a vidéki nemes, ez a kielégíthetetlen, beteg, neurotikus nemes összegezi, hogyan lehetséges élni.

A hogyan kellene élni kérdésre ugyan nincs felelet, Maszkerádi kisaszszony is ezt mondja: „Régi orosz regényekben kérdeztetek úgy, mint a

papírfigurák. De most más világ van. A regények csak annyit mutatnak meg, hogyan kell meghalni.” De kétféle lehetőség mutatkozik, ezek közül kell életutat választani. „Azért csak hagyjuk az embereket ördögszeresdit játszani, vagy hagyjuk őket kagylójukban magánosan bűgni.” Keresztút áll az ember előtt, mely a vándorlót csalogatja és elbolondítja (többször megjelenik az a motívum), hármasút előtt állunk, választani, dönteni kell, merre menjünk. De bármelyik utat választjuk is, egyik sem hozza a boldogulást.

Pistoli, a nyírségi kóbor kalandor, az örökös völegény részeg, házasodik, asszonyt temet. „Féktelen, harsogó, szinte állati kedvű volt, mint a fegyencék némely napokon vagy az örültek Nagykállóban, ahol körülbelül fél esztendőt töltött.” A tébolydából hozta azt az asszonyt, akit igazán szeretett, aki olyan volt, mint egy középkori fejedelemasszony, mint egy Jókai-regénybeli hősnő. Beteg ő, és ha egyedül van, a süket csendben a fuldoklás lepi meg, halálát látja, s halott felesége kezét érzi, amint vonja a másvilágra. „Éjjel sohasem aludt tehát, csak napvilágnál, égő gyertyák között, átkutatott szekrények, ládák, fiókok társaságában.” Kígyókat lát a szőnyegen, és üvöltöni szeretne, de ilyenkor eszébe jut egykori szobatársa, az örült hadnagy, aki egész nap üvöltött a kényszerzubbonyban.

„Semmit sem akarni, csak nyugalmat. Semmit sem remélni, csak a holnapi jó időjárást. Senkiben sem bízni, senkinek se hinni, semmi rendkívülit ne gondolni, csak élni, élni, szeretni, elaludni, felébredni, egészségesnek lenni...” – ez a vágya.

A hisztériás nőt szerette. „Boldogan dörzsölgette a kezét, ha egy nőről azt hallotta, hogy a haját lenyíratta, mert azt hitte, hogy égeti a vállát. Bakkecske módjára ugrándozott, midőn egy asszony bevallotta, hogy lenyelte gyermekét. De végleg felvidultig, midőn egy menyecskével találkozott Munkácson, aki megsúgta neki, hogy az állán szakálla van, mint egy férfinak, s ezért nem mer a tükörbe nézni.” Szerelme is beteg tehát.

Mint Krúdy férfi hősei, ő is „szerette a cipőket, szoknyafodrokat, ingeket és nyakszirteket...” Egy másik hős is „asszonycipőket, elfelejtett alsószoknyákat, felejthetetlen harisnyákat, vállfűzőket, zsebkendőket, kalaptollakat érzelmes becsben tartogatott lakásán...”

Pistoli, a vidéki Falstaff, szoknyavadász, kedveli a bort, nem ismer gátlást, úgy véli, a világ minden szépsége, öröme csak arra való, hogy őt szolgálja. Riasztó, de rokonszenves egyéniség Pistoli is, éppúgy mint

Falstaff, aki a maga útját keresi, az élet szerelmese, élvezi az egész világot, főleg a nőket. Pistoli figurája mögött is, mint Falstaff figurája mögött a történelem egy szakasza áll. Falstaff a Shakespeare-korabeli földönfutóvá lett kismestert képviseli, aki még őrzi a kutyabőrt, de ez rang, pénz és hatalom nélküli üres látszat. Pistoli is büszke arra, hogy címere van, amelyben hét pelikán jelképezi az önfeláldozást, mert a mesebeli pelikán saját vérével táplálja gyerekeit. S nagy dolognak tartja a zárt koronát a címer felett, ugyanis a zárt korona a királyi származásra utal, s a legfőbb uralkodási méltóság jelképe. Ősei Nagy Lajos idejében jöttek erre a vidékre, s nem véletlen épp ennek az uralkodónak az említése. Ő mondja ki, hogy minden nemes egy és ugyanazon szabadságot élvezzen, ezzel létrejön a jogilag egységes köznemesség. A tőle kapott jogok elvesztése, a kiváltságok odaadása miatt dühöng hősünk. Öncsalása is a mélypont felé közeledő vidéki magyar birtokos nemességnek a tévedését tükrözi. Téved politikai nézeteiben, és téved Maszkerádi iránt érzett szerelmében is.

A modern életet okolja mindenért, a fiatal nemzedék jellemtelen, a nők erkölcstelének, „úgy mutogatják meztelenségüket, mint a napon száradó alsószoknyájukat: a fiatal férfiak nem megbízhatók, gyengék, gyávák, megalkuvók, bár oly fölényesek, mintha valami különös tehetséget rejtgetnének. Pedig itt van éppen a tévedés. Az új nemzedék sokkal léhábber és erőtlenebb, mint a régi.” „Mindenki elveti jellemét, a meggyőződését, hitet cserél, ha az élet könnyebbnek ígérkezik. Sajnálom az országot, hogy csirkefogók, jellemtelen emberek kezébe siklik.” A becsületet szerinte már negyvennyolc előtt eltemették. A nemzet pusztulása is a modern élet miatt következik be – véli Pistoli. „Kivesznek erkölcsaink, a szokásaink, a faji nemességeink. Az új, modern emberek kitologatnak bennünket őseink földjéről.”

Pistoli Maszkerádi Malvinba szerelmes, egy új típusú, modern nőbe, akinek titok, bűn és nagy vagyon az öröksége. „Én magamnak s magamért élek, mint egy fa, egyedül a mezőkön” – mondja. Szeretni nem tud, önmagában keres mindent, Bujdoson a fűzfával szeretkezik. Érzéketlen és érdektelen, megveti a férfiakat, a tavaszt, az érzelmeket. A bordélyház világa érdekelte, mert a férfiakat ott lehet megismerni. Éppen ezért szereti azokat a francia regényeket, melyekben a nyilvánosházak élete van megírva. Maszkerádi lelepleződik a cselekmény révén is; hűtlen lesz Evelinhez, elszereti tőle Kálmánt, és ő hozza a halált Pistolinak. De jellemét

megmutatja az alteregójáról szóló mese is. Alteregója egy francia hölgy, egy kultúrbestia, aki lelketlen, kegyetlen, és gyilkosa lesz egy tisztnek. A szerelem hátborzongató változataira tanítja meg a tiszt, hogy „hosszú haját kibontsa, és ő abból kössön hurkot a nyakára”. A történet egy lélekben végrehajtott szerelmi gyilkosság. Másik alteregója is van, de arról nem akar beszélni, ez pedig azt sejteti, hogy a következő történet még ennél is hátborzongatóbb. Jellemét Pistoli halála előtti látomása is megmutatja: „sírásán át is látta a másik hegyet a látóhatáron, melyen Maszkerádi kisasszony lejtett, mint egy megőrült hastáncosnő. Fürtjei kibomlottak, a hangja vijjogott, a körmei meggörcsültek, láng és kés volt a szemében, a lábaszára mint a farkasé, a nyaka gyűrűs, mint a kígyóé”. Ez a nő leplezi le, alázza meg Pistolit. „Itt a sírva verekedő, sírva vigadó, sírva szeretkező emberek között egy fagyoszlábú patkány ön, minden álarcsága mellett...”, és „látom, hogy tetted őket (mármint a nőket) boszorkányokká, bomlott hajú bestiákká, tajtékos szájú tébolyultakká” – mondja neki, de így folytatja: „Te nagy gazember vagy, Pistoli – de szeretlek.” Utolsó jelenetükben levetkőzik a férfi előtt, eljáratja vele a rókatáncot, megcsókolja, s ez Pistoli halálát hozza.

A rókatáncot egyébként mások szórakoztatására cigánygyerekek szokták járni, guggolós tánc ez lábkidobással, mint a kanásztáncok befejező eleménél. De Krúdynál a rókatánc többet jelent egyszerű szórakoztatásnál. Hogy miért járják a rókatáncot, milyen jelentéstöbblettel telítődik, Krúdy egyik novellájából derül ki. „A cigánylakodalmak végén, mikor minden jóból kivették a részüket a mulatozók, mikor már minden táncot eljártak, minden nótát elénekelték: a rókatánc szokott következni, amit magánosan járnak a fiúk és férfiak. Lekuporodnak a földre, és egymagukban járják a rókatáncot. A bánat tánca ez. Nem kell nő hozzá, csak egy földbe ásott lyuk, amelyet körül táncol a legény. Szerelmi csalódás után szokás táncolni.”

A nyírségi nemes mindig vígan élt, élete lakodalom volt, s most, hogy vége lesz, most, hogy mindent végigcsinált, minden táncot eljárt, minden nótát elénekelt, következhet a rókatánc. Az ő tánca is a bánat tánca, csalódott, a nő, akit szeretett és a tévedése volt, nem lett az övé. Az ő tánca haláltánc.

Pistoli is, mint osztályának tagjai, a víg halál felé menetel. Nemesen vonul ki az életből, éppúgy, mint Álmos Andor, mikor eltávolodik az élettől. A halálos csók után „egy fekete kutya árnyéka futott át a szobán.

A kutya sietve tűnt el a sarokban, ahol többé sohasem lehetett megtalálni”. Ez a fekete kutya volt Pistoli lelke. Ismét a lélekvándorlás juthat eszünkbe, amikor az ember más alakban él tovább. A hiedelemvilágban a boszorkány kutya alakjában is megjelenhet, és ezzel a rendkívüli emberrel is ez történik. Kutya alakjában távozik, mint Mefisztó a germán mondában. S hogy rendkívüli volt, megerősít bennünket az is, hogy a temetéskor óriási vihar keletkezik. „A felhők felüvöltöttek. A jó ég őrjítőt sikoltott.” „A temető sarkán a jegenyefa úgy lobogott, mint egy fáklya. Repkedett, sziporkázott a tűz, mintha pokolból feljött lelkek ugrándoznának a lángokban. Kék volt, sárga volt, kísérteties volt a láng.”

Említettük már, hogy megjelenik a regényben a szadizmus. A régi Evelinnel kezdődik, Maszkerádival folytatódik, és még egy hősnőnél fellelhető, Rizujlettnél, aki a környék minden férfiának szeretője volt. „A szerelmi rafinéria olyan bűbájit tudta, hogy a nyírségi kurtanemes szívesen felhasította volna a mellét, hogy Rizujlett kibuzgó vérében áztassa meg csodálatosan kis lábát...” Ő az a nő, aki ismerte a hírhedt márki úr receptkönyvét is.

Ki volt ez a hírhedt márki, és milyen lehetett receptkönyve? Sade márki három rendszer alatt 27 évet töltött 11 börtönben. Ma a szexuális eltévelyedésben szenvedő grafomán örület látják Sade-ban. Előkelő származású volt, de züllött életmód, istenkáromlás és szentséggyalázás miatt került börtönbe. Először egy koldus jelentette fel, akit levetkőztetett és megkorbácsolt. Másik alkalommal inasa és négy prostituált társaságában orgiázott. Flagelláló hetero- és homoszexuális szeretkezés közben egy lánynak cukrot adott, amelyben örölt kőrisbogárból készült hevítőpor volt. Ekkor halálra ítélték, de aztán felmentették. Háremet tartott, melyben férfiak és nők egyaránt voltak. Regényeit a börtönben és az elmeógyógyintézetben írta, ott is halt meg. Az elmeógyógyintézetben színielőadásokat rendezett az örületek közreműködésével. (Ezt az epizódot dolgozta fel Peter Weiss híres darabjában.)

Poszítív utópiájában kifejti, hogy az erkölcsi normák szülik a bűnt. A Rosszat a létezés alapvető formájának tekintette. A természet mint Rossz létezik. Csak úgy létezhetünk – vallja –, ha magunk is rosszak vagyunk. Világképe az erkölcstelenségre és a megaláztatásra épül. Erotikájának lényege a profit utáni kíméletlen hajsza. A szexuális kizsákmányolás formáit elemezte, s nála a profit, illetve a hatalom szimbólumaként a kéj jelenik meg. A kegyetlenség nem egyéb, mint emberi energia, melyet a ci-

vilizáció még nem rontott meg: erény tehát, s nem bűn. A prostitúció az életben maradás eszköze. Könyveiben megtervezett orgiákat ír le, melyekben nincs holtidő, a kék intenzitását próbálják növelni új és új perverziók révén.

Az Új Justine című regényében egy orgia állomásai a következők: leltárt készítenek, felbecsülik az alanyokat és saját fizikai kondíciójukat; felállítják az orgia programját, összehangolják a tevékenységet; a programot gondosan hajtják végre: végül mérleget készítenek az orgiáról, elkönyvelik a veszteségeket és a nyereségeket. A leltár a regényből érzékelteti a kolostor belső szervezetét: ezek szerint a kolostorban 2 szeráj áll 6 szerzetes rendelkezésére. Az egyik 18 fiúból, a másik 30 lányból áll, így minden szerzetesre 5 nő- és 3 fiúáldozat jut. Justine társnői közül a lányok csoportja (6 és 12 év között) fehér ruhát, a Vesta-szüzek (12 és 18 év között) apácaruhát, a szodomiták (18 és 24 év között) görög ruhát, míg az elfenekelendők (25 és 30 év között) török ruhát viseltek. A fiúk osztályai: a fiú szeretők közül a legfiatalabbak (7 és 12 év között) szürke matróruhát, az idősebbek (19 és 25 év között) frakkot hordtak. A házi- rend 22 pontból állt, a büntetések között hat halálnem szerepelt... A szerző filozófiai megfontolások alapján jutott el a tömeggyilkos orgiához. Az individuális bűnök gyakorlatát hirdeti. Elméletének ismeretében nem nehéz elképzelni, milyen receptkönyvet ismerhetett az említett szereplő.

A témánál maradva, egy ellentmondásra vagy inkább kettősségre figyelhetünk fel Álmos Andor esetében. Ez a falusi tudós szintén jól ismerte vagy ismerhette Rizujlett szerelmi rafinériáit, tehát nem is olyan ártatlan, csendes, nyugodt magyar úr, mint ahogy első pillanatra látszik.

De ilyen kettősségekre, az egy emberben lakozó két emberre találunk még utalásokat. Ilyen esetekre gondolunk itt: „Evelinnek olyan nyaka volt, hogy egyformán ráillett a nyaklánc és a kötél.” Vagy egy másik példa: „Pedig sokat kerestelek, hogy a lábam megfájdult belé... Ringyók és apácák között.”

Már említettük, hogy a téli táj, a téli éj nem ígér boldogságot, mert mindig jelen van a halál gondolata. S nem találunk a regényben egyetlen tájleírást sem, melyben ne tűnne fel a halál gondolata. Például: „A tavasz- éj csodálatosan ragyogott a varangyos föld felett. Ködök, párák, füstök úsztak felfelé a magosságba a lápból, mint meghalt gyönyörű nők alakjai, akik kelletik magukat a holdsugárnál...” Van olyan tavaszi kép is, ahol a

hasonlatban akasztott ember képe jelenik meg. A tavasz itt nem rendcsináló, nem varázsolja széppé a világot, és nem a rend és tisztaság képzetét hordozza. A tavaszi táj itt egyhangúsággal váltogatja színeit, s hiába kezdődik új élet, új kártyajáték, azt meg lehet ugyan nyerni, de el is lehet veszíteni. Minden ember újra szeretne élni, újrakezdeni mindent, de ahhoz az öregeket gyorsan el kell temetni. Ezért nem szereti Maszkerádi sem a tavaszt, sem a tavaszi verseket. „Vajon nem mindegy a sivalkodó hózivatar vagy az enyhe, andalgó szél, ha egyszer a sírban fekszünk? Nem érdemes elkezdni sem az étellel, mert úgylis vége van nemsokára.”

Pedig a nagyvárosban élők még szépnek találják a természetet, de csak azért, mert tőlük távoli, és ami távoli, az, úgy tűnik, ígér valamit. Ezért mondhatja Kálmán, ezért remélheti, hogy „lesz idő az ősz és tavasz szépségeinek a megfigyelésére”. Ez a romantikus külsejű, de romlott fiatalember Pesten él, s csak a kiskocsmá megközelíthető számára, ahová elhibázott életű emberek járnak. Az előkelő világ számára megközelíthetetlen. Persze ő is jobbra vágyik, de csak hajnalban fogadkozik, és hiába tér boldog megtisztulással aludni, estélig elfelejt mindent. Vágyvilág marad a családi boldogság, a Nemzeti Színház, a budai korzó és a boldog vasárnapi kirándulás.

Vele együtt száműzi magát az éjszakába Diamant úr is azok közé, akiknek semmi közük a nappali élethez. Ez az úr valamikor első gavallér volt, és híres táncosnőknek küldött virágot. De ezzel sem volt elégedett, mindig másra áhítozott, amit sohasem ért el. Sorsa megfordult, de nem lett napra fordulás, és ebbe belenyugodott – olvashatjuk, de el nem hiszszük, mert a hős igenis sebezhető, ha más ember szerencséjéről hallott, akit magánál alábbvaló embernek tartott. Zöld urat utálta, mert annak sikerült az élete. Ő már úr volt, igaz, csak külsőségekben, pecsétgyűrűje volt, és szerette francia nyelven mondani a szavakat, és fél szemre való üvege is volt, melynek aranyból volt a rugója, és viselőjének tekintélyt kölcsönzött. Diamant úr vágyvilága is megjelenik, azt hiszi, azt képzeli, falun nagyon boldog lenne. Úr volnék – mondja, mint keleten az urak. Most csak egy csavargó a nagyvárosban. „Falusi kutya, amelyet a városba hoztak, hogy itt eltévedjen...”

Ő is a nemességet teszi felelőssé a mai állapotokért. Így dühöng: „A történelmi nemesség úgy viselkedett, mint a balek. Fizetett határidő előtt, mintha hitelét akarná megerősíteni. Negyvennyolcban, vagy tudom is én, hogy mikor, odaadta az utolsóját, amiye még volt, a nemesi kiváltsá-

got. Önként degradálta magát közemberré...”, „... mit akar egy olyan náció, amely önként lemondott minden kiváltságáról?”

Hőseink között nincsen egy sem, aki elégedett volna, egyikük sem boldogul igazán, elmarad a napra fordulás. Helyette alkonyodik. „Mindennél bús alkonyat, mely az örömök végét jelenti, a kert bezárásának idejét mutatja, amely kertben oly hosszúra terveztük életünket s szerelmünket.” „Mindennél a világon eszébe jutnak az embernek azok a tragikus alkonyati gondolatok a bejárt napok céltalanságairól.” Pedig a májusi alkony, úgy tűnt, biztat valamivel, mert akkor „életteljesnek és célirányosnak látszott minden, senki és semmi nem kívánt meghalni az aranyporos országút környékén”. De kiderül, hogy a szép májusi alkony csak a búcsúra menőknek, a csodára váróknak adhat vigaszt.

A nyírségi alkonyat mindennél szomorúbb. „A nyírségi alkonyatnak különös lényei vannak, amelyek csupán e tájon találhatók fel.” Vándorok, vándormadarak, néha láthatatlan lények ezek.

Fel-feltűnnek, de gyorsan távoznak is, s az élet is elszűnik velük. „Suhognak az évek a széllel, az esővel, a tovamorajló viharral, a vándormadarakkal...” „Megrendül az éj, mint egy foszladozó átok. A boldond madarak kiáltására a lomha kárpit megrezdül. Hangok hallatszanak a nagy messzeségből. Mintha most értek volna a ház felé a vadludak, amelyek rejtelmes céllal, megfoghatatlan parancsra átrepülnek a nagy setét éjszakát, mint kóborló lelkek, akik másvilági hangon beszélgetnek.” A szigeti világgal kapcsolatban ismét megjelennek: „... a vadludak eligyekeznek e tájról az éjszaka setét kárpitja alatt, mint menekülő szellemek, akik búcsúzóul különös hangokon kiáltanak le a bús magasságból, mintha mindazokat magukkal hívnák, akiknek itt nincs boldogságuk.” Tehát az előző motívum ismétlődik, s ebből már logikusan következik, hogy „Álmos Ákos azt várta, hogy vadludak hívják őt a túlvilágra. Elmegy innen, mint fekete, csapzott, jégszárnyú vadlúd, messze, messze...”

A vándorok hiába hoznak örömet, szenvedélyt, végül elmendegélnek. Mindig előre mennek „a közelgő éj szívzsibbasztó bizonytalanságú hegyláncai felé”. A falusi idill helyett a nyírfák is az élet elviselhetetlenségét kiáltják, a „keresztutak megszólítják alkonyattal az utazót, és elmondják neki, hogy úgylis hiába megy gyors lovaival, a percet, az órát többé nem találja életben”.

Ezek a részek az egész regény alaphangulatát erősítik, kiegészítik.

Krúdy képei annyira telítettek, hogy akár egy hasonlat is megidéz egy világot. A történelmi múltat nemcsak a szereplők emlegetik, egy-egy hasonlat is (vagy a nevek) a forradalmat juttatja eszünkbe. Például: „... a hársak összehajolnak, mint a szabadságharc tábornokai...” De jakobinus- és kuruc-motívumok is feltűnnek. A földszintről a kertbe csigalépcső vezetett, „amelyet még akkor építettek, mikor jakobinusok bujkáltak Pesten, és a ház ura tagja volt az összeesküvésnek”. Vagy: „Levett kalapjuk alatt olyan volt a fejük, mint Rákóczi hűséges jobbágyaié.” De az austerlitz győztes csata is előfordul egy hasonlatban; a napoknak is ilyen jelentőségük volt. A középkor képzelete is megjelenik a regényben.

Utalás történik keletre és nyugatra is, kelet a származásunkat idézi meg, nyugat a kultúrát.

Maszkeraði Pistoli szemében látja a kutyaszőrű nyírségi hun ivadékot. Pistoli tatár szokás szerint, ázsiai hangszerével és nomádjával jön éjjeli zenét adni. A nyírségi lányok ősanja „bivalyoktól vont szekéren jött Ázsiából”.

Az egyik nő Rizujlettnek hívatta magát, „mert észrevette, hogy a férfi napkeleti barnaságát és franciás könnyedségét kedveli leginkább”. Csínált magának olyan nevet, amelynek betűiben benne volt Kelet és Nyugat. A franciás motívumok egyébként gyakoriak a regényben. Evelin pesti házának francia tetője volt, a házhoz francia kert tartozott, és fehér gloriett. Álmos Ákos a francia enciklopedistákat olvasta, és az Anyegin is francia nyelvű volt. Francia regényeket olvasnak a hősök, Dumas-t, Sue-t, s ezek a nevek nemcsak a romantikát idézik, hanem a 48-as forradalmat is. Jósikát is olvasnak – ő részt vett a szabadságharcban –, de a hősöket a kaland, a romantikus jellegzetességek vonzzák. Akik régi boldog házakban éltek, „csóválták fejüket Don Quijotte szerelmén, Manon Lescaut kízó keservén és Kisfaludy bús keservén”. Kisfaludy is, Tompa is kedvelt olvasmánya volt a nemes kúriáknak, az érzelgős-szerelmes elégiák és a virágénekek, pedig a műfajt a maga korában is kétkedve fogadták. De ezek az olvasmányok a kor színvonalát mutatják, ugyanakkor utalnak a hősök jellemére is.

Két példát említenék: Maszkeraði ki nem állhatta Turgenyevet, Evelin viszont éjjel-nappal olvasta volna. És Scottot is olvas, az Ivanhoe-t, a szentföldi lovagot, mert a középkori lovagok között álmodozva érezte jól magát, a tüneményes középkori nők útra kelnek előle, mikor megzavarják az olvasásban.

A kor divatját mutatja a régi Evelin, aki mint Szendrey Júlia, rövidre vágatta haját, és fiát Zoltánra keresztelte. A Hölgyfutárt és az Életképeket olvasta, ezekben a lapokban a nemzeti érzés mutatkozott meg. Lisznyai Kálmánt hívja birtokára, a kor divatos költőjét, ezt a Petőfi-epigont, ami az igénytelenségét is jelentette. Ezt az eltévelygett költőt tévelygésében a közönség rendkívüli igénytelensége erősítette meg.

Az elemzésben meg szeretnénk volna mutatni, hogy Krúdy képeinek alapos elemzése bonyolult összefüggéseket tárhat fel, s az író utalásainak szerzteágazó volta mindig egy helyre fut össze, az egész megértését teszi lehetővé.